

ORTADOĞU'DA SELEFİ-Şİİ GERGİNLİĞİ VE TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Şükrü NİŞANCI*
Lokman ŞAHİN**

Alınış Tarihi: 11 Kasım 2015

Kabul Tarihi: 31 Ekim 2016

Öz: İslam düşüncesinde çözülemeyen sorunlardan biri olan Şii-Sünni/Selefi ihtilafının geçmişi İslam tarihinin hemen başlangıcında ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerde, rekabetin ağırlık merkezi, Sünnilik ve Şiilik arasında iken bugün İslam siyasal düşüncesinin çatışma eksenini, yoğun selefi faaliyetleri neticesinde Şii-Selefi çatışmasına doğru kaymış gözükmektedir. İslam'ın savunucularının sadece kendileri olduğu iddiasından hareketle selefler diğer tüm akım ve mezheplerin İslam-dışı olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Selefler kadar keskin bir ayırım yapmasalar bile, Şiilere hâkim olan yaygın inanç da bu iddiadan beslenmektedir. Özellikle Arabistan ve İran, İslam'ın radikal iki ucunu temsil eden kutuplaşmanın temsilcileri ve hatta destekçileri durumundadır. Türkiye, bölgede barış ve istikrarın sağlanabilmesi için bölge ülkelerindeki mezhep temelli krizlerin önlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çalışmada, İran-Suudi Arabistan eksenli rekabet ve Türkiye'nin bu konudaki tutumu irdelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Ortadoğu, Şiilik, Selefilik, Gerginlik, Mezhep.

SALAFI -SHIITE TENSION IN THE MIDDLE EAST AND TURKEY'S ATTITUDE

Abstract: The background of Shia-Sunni/Salafi conflict, one of the problems can not be solved in Islamic thought, emerged at the nearly beginning of the history of Islam. During the first period while center of gravity of the competition was between Sunnism and Shiism today the conflict axis of Islamic political thought seems to have shifted to Shiite-Salafi conflict as a result of intensive Salafi activities. Salafis are of the opinion that all other movements and sects are non-Muslim moving from that they described themselves as defender of pristine first era of Islam. The widespread dominant belief that the Shiites think generally fed from these claims even though they don't conduct a sharp distinction as salafis did. Iran and Saudi Arabia are not only representatives of the polarization which representing two radical ends of Islam but also supporters. Turkey has been pointing out that regional state must prevent the crisis based on sect to emerge the peace and stability in this region. In this paper, Iran-Saudi Arabia axes competition and the attitude of Turkey on this issue is examined.

Keywords: Middle East, Shiism, Salafism, Tension, Sect.

I. Giriş

Ortadoğu'dan söz edildiğinde daha çok etnik anlamda Arap, Fars ve Türklerin çoğunluk olduğu ve dinsel anlamda Müslümanların yaşadığı bölge kast edilmektedir (Arı, 2008: 25). Kavramın kapsamı konusunda ortaya çıkan

*Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

**Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

tartışmaları iki kategoriye indirgemek mümkündür. Büyük bir coğrafi alana sahip olan Ortadoğu, dar anlamda, doğusunda Umman Körfezi ve Yemen'i, batısında Türkiye, İran ve Mısır'ın bulunduğu bölgeyi kapsamaktadır. Geniş anlamda Ortadoğu ise genel olarak Mali, Nijer, Nijerya, Tanzanya gibi bazı Afrika ülkeleri ve Malezya Endonezya gibi Güneydoğu Asya ülkeleri ile Balkanlar haricinde kalan İslam coğrafyasını da kapsayan bölgeyi işaret etmektedir (Büyükkara, 2013: 322). Ortadoğu kavramı, yaygın olarak dar anlamdaki tanımı akla getirmekte ve çoğunluğu Müslüman olan kısmen Yahudi ve Hıristiyanları da içine alan dini bir çağrışım sunmaktadır. (Arı, 2008: 26; Davison, 1960).

Bir din olarak İslam, doğup geliştiği bu topraklarda farklı şekillerde algılanmış ve yorumlanmıştır. Siyasi, kültürel ve daha farklı etkenler İslami düşüncenin farklılaşmasına ve değişik mezheplere bölünmesine neden olmuştur. İslam dünyasında çoğunluğu oluşturan Sünni mezhepler ve gayr-i Sünni mezheplerin tamamının doğup, geliştikleri ve bugünde varlıklarını sürdürdükleri bölgelerin Ortadoğu dâhilinde olması (Büyükkara, 2013: 322), bu coğrafyanın mezhepsel çatışmaların merkez üssü olmasına neden olmuştur. Ortadoğu'da mezhepler belirli bölgelere hâkim olduğu düşünülse de aslında mezhepler bazı bölgelerde iç içe geçmiş bir durumdadırlar (www.ft.com, 2013). Öyle ki Ortadoğu'nun hemen hemen her yerinde farklı mezheplerden insanlar aynı topraklarda yaşamaktadır. Aynı bölgeleri paylaşıyor olmaları ve aralarında belirli bir mutabakata varılamaması çatışmaları kaçınılmaz kılmaktadır.

Tarihsel süreçte hep gergin bir fay hattı oluşturan Sünni ve Şii münasebetleri genelde siyasi etkenler dâhilinde ortaya çıkmıştır. Neredeyse her dönem Şiiliğin ve Sünniliğin temsilciliğini yapan siyasi bir güç bulunmuştur. Hz. Ali taraftarlığı şeklinde ortaya çıkan siyasi Şia, Kerbelâ faciasıyla başlayan ve zamanla Emevîlere karşı gerçekleştirilen isyanlarla şekillenen, Abbasiler döneminde de beklentilerin karşılanmaması sonucunda dinî Şia'ya dönüşerek oluşumunu tamamlamıştır. Bu iki Şia'nın birbiri içine girmesi Safeviler döneminde gerçekleşmiştir (Öz, 2008: 44).

Şia-Sünni geriliminde Osmanlı yükselme döneminde yaşanan olaylardan sonra genel anlamda bir durulma olmakla beraber Osmanlının yıkılma sürecinde çatışma tarafları değişmekle birlikte anlaşmazlıklar yaşanmaya devam etmiştir. Ancak bu sefer çatışmanın sıklet noktası Sünni-Şii ekseninden kayıp Selefi/Vehhabi-Şii mücadelesine dönüşmüştür. 18. yüzyılın ortalarında Abdulvehhab'ın öncülüğünde gelişmeye başlayan ve daha sonraları kurucusundan dolayı Vehhabilik olarak adlandırılan Selefilik bu yeni hali Suudi kabilesine siyasi otorite sağlamıştır. 1766 yılında başa geçen Abdülaziz bin Muhammed dini motivasyonla genişleme stratejisi izlemeye başlamış. Bu bağlamda Vehhabiler, Şiilik başta olmak üzere diğer mezheplere savaş açmıştır. Bu dönemden sonra Şiilerle Vehhabiler arasındaki münasebetler gergin bir dönem içine girmiş, Vehhabiler 1802 yılında, Şiilerle Necef'te yaşanan olayları bahane ederek Kerbelâ'ya kanlı bir baskın düzenleyip üç bin Şii'yi öldürmüştür.

Bu, iki taraf arasındaki kanlı mirasın başlangıcı olmuş ve 1 yıl sonra Suudi kralının bir Şii tarafından öldürülmesiyle münasebet kan davası görünümü almıştır (Ayhan, 2011: 7). Bundan sonraki dönemlerde ve bugün çatışmalar Selefi-Şii eksenli olarak varlığını sürdürmektedir. Bugüne baktığımızda Şiiler genelde İran himayesinde faaliyetlerini yürütürken, selefiler ise Suudi Arabistan tarafından desteklenmektedirler. Arkalarına devlet desteği almış olan gruplar bir nevi hareket serbestisi elde etmişlerdir (Akpınar, 2013).

II. Şiilik ve Selefilik Ortaya Çıkışı

A. Şiilik

Şia Arapçada “ş-y-a” kökünden gelmekte ve bir konuda bir araya gelen “tarafdar”, “partizan”, “destekleyen” ve “yardımcı” anlamlarını karşılamaktadır (Onat, 1997: 79). Arapça’da bir kimsenin şiası denildiğinde, o kişiyi takip eden, destekleyen veya onun mensupları anlaşılır. Dolayısıyla bir toplumda benzer meseleler etrafında toplanan gruplardan oluşan topluluklara şia adı verilmektedir. “Özellikle Hz. Osman’ın hilâfetinin ikinci dönemi ile Hz. Ali’nin hilafeti sırasında, Müslümanların farklı görüşler etrafında toplanmaları üzerine, toplulukları belirlemek için, Şiat-u Ali, Şiat-u Osman, Şiat-ü Muaviye gibi şekillerde kullanılmıştır. Terim olarak Şia, Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’ini halifelğe en layık insanlar olarak gören, Hz. Ali’yi meşru halife kabul eden, ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların müşterek adı olmuştur. Böylece istilâhî bir anlam kazandığı andan itibaren Şia, eş-Şia şeklinde kullanılmak suretiyle, Hz. Ali ve ona tabi olanları ifade etmek için özel bir isim haline gelmiştir ve “filan Şia’dandır” dendiği zaman, o kişinin Şia mezhebinden olduğu anlaşılmaya başlamıştır” (Uyar, 2010: 94).

Şiilik hareketi doğuşundan bugüne kadar değişik dış kaynaklara dayandırılmak istenmiş ve bu konuda değişik görüşler bildirilmiştir (Öz, 2008: 29). Şiiliğin Yahudi-Hıristiyan asıllı olduğundan, Arap ve İran asıllı olduğuna varıncaya kadar pek çok fikir ileri sürülmüş ve bunları savunanlar Şiiliğin bu asıllarla olan ilişkisini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır (Uyar, 2010;94). Şiiliğin ortaya çıkışı ile ilgili iddiaların önemli bazılarını şöyle sıralayabiliriz (Dilek, 2013: 13-15; Öz, 2008: 30-32);

1. Fars Asıllıdır İddiası: Bu teori, İran’da “Efsanevî Kayanî” kahramanlar sülalesinden olan Sasanî krallarına hürmet etme geleneğine dayandırılmaktadır. İranlılara göre krallık, ilahi bir bağla belirli bir silsile oluşturmaktadır. Teoriye göre Müslümanların Sasanî imparatorluğunu yıkmasından sonra farslar Müslüman olmuş ancak ne eski fikirlerinden vazgeçmiş ne de devlet geleneklerini unutmuşlardır. İslam âleminin başında bulunan ve Arap kabileleri tarafından seçilen halifelik onlara göre yavan bir kurum olmaktan öte bir şey değildir. İranlılar eski hükümdarlarına atfettikleri kutsallıkta bir halife görmek için ve hatta İran hâkimiyeti altında bulunanlar onun tanrılaştırılmış bir yönetici olması için hasretle beklemişlerdir. Bu

fikirlerin en belirgin şekli İranî bir hareket olan Şia'da kendini gösterir ve haliyle Şiiliğin kaynağı İran'dır (O'leary, 1968: 90-91).

2. *Yahudi Asıllıdır İddiası*: İddiaya göre, Şia'nın kaynağında İslam'a sonradan geçen Yahudi(lik) anlayışı vardır ve bu meyanda Yahudilikten İslamiyet'e geçen Abdullah b. Sebe Şia'nın kurucusudur. Wellhausen, bu görüşü benimseyenlerin en meşhurlarından biridir. Bu konu hakkındaki görüşünü; "*Ama gerçekte müessisi Abdullah b. Sebe'ye addolunan Şiilik doktrinini İranlılardan değil, daha çok Yahudi menşeli olduğu intibai uyanyor*" (Wellhausen, 1989: 49-50) şeklinde ifade etmiştir. Buna göre Tanrı'nın dünya üzerindeki meşru vekili olarak monarşik bir peygamber düşüncesi Yahudilerden İslâm'a geçmiştir ve Sünnî hilâfet anlayışının bu konuda yetersiz kaldığını düşünen Şii düşünce devreye girmiştir. Netice itibariyle Yahudilikte her peygamberin yaşadığı dönemde bile meşru bir halefi olmuştur. Keza Şia'ya göre de Hz. Muhammed'in de bir halefi vardır ve bu Hz. Ali'dir (Wellhausen, 1989: 150-151).

3. *Yahudi-Hıristiyan Kaynaşımı Asıllıdır İddiası*: Bu iddia, Yahudiliğin Şiilikteki etkisini abartılı bulanlar, yani Hıristiyanlığın da etkisini nazara vermek isteyenler tarafından ortaya atılmıştır. Goldziher bu görüşü savunanlar arasındadır. Goldziher, Yahudi-Hıristiyan etkenlerin tesiriyle ricat ("Ricat (ric'at, reca t), felsefi olarak eşyanın aynı özelliklerini koruyarak belli bir zaman sonra tekrar var olması anlamına gelmektedir. İlk ricat anlayışı Pythagore taraftarlarında görülmektedir. Dini literatürde ricat inancı menşe itibariyle, eski ve çok yaygın olan Docetizm teorisine bağlanmaktadır. Docetizm, İsa-Mesih'in çektiği sıkıntıların ve ölümünün gerçekte vaki olmadığını, sadece göze öyle görünen bir hayal olduğunu öğreten doktrindir" (Kutluay, 1968: 216). "Onun ölümü ile dünyadaki görevi sona ermemiştir; bu geçici bir ayrılıktır, gözden kaybolmadır. O, yarıda bıraktığı vazifesini tamamlamak ve zafere ulaşmak için rücu edecektir" (Hizmetli, 1983: 68.) akidesinin İslam'a girdiğini ileri sürmüştür (Öz, 2008: 31). Mehdi kavramı ricat fikri ile doğrudan alakalıdır. Başka bir deyişle, "ricat"sız mehdilik olmaz (Hizmetli, 1983: 668). Buradan hareketle Şiiliğin Yahudilik ve Hıristiyanlığın ortak ürünü olduğu kanısına varılmıştır.

4. *Arap Asıllıdır İddiası*: Bu iddiaya göre başlangıçta Şiilik Araplardan oluşan, Hz. Ali ve onun ailesinden gelenlerin devlet yönetimindeki iddialarını destekleyen siyasi grubu temsil eden hareketin adıydı (Lewis, 2009: 83). Daha sonra ortaya çıkan olaylar yüzünden Şiilik bir Arap hareketinden çok İran hareketi olarak düşünülmüştür. Ancak tarihi kaynaklar dikkatlice incelendiğinde Şiilik olaylarına ilk defa Araplar arasında rastlanıldığı görülmektedir (Watt, 1981: 48). Yabancı unsurların İslam'a girmesiyle yeni bir şekil alan Şia, esas itibariyle Arap temelli bir oluşumdur (Hizmetli, 1983: 665-666).

Şia'nın nasıl ortaya çıktığıyla ilgili görüşler bunlardan ibaret değildir. Şii ve Sünnî âlimler arasında Şiiliğin ne zaman ortaya çıktığına dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Ve bu konuda Şii âlimler de kendi aralarında bir görüş birliği oluşturmuş değillerdir. Şiiliğin dini ve siyasi tarihinin yeterince kavranamamış olması ve bu cephelerin ortaya çıkış tarihlerinin doğru değerlendirilememesi bu karışıklığın en önemli sebebidir (Uyar, 2010: 96).

Şiiliğin ortaya çıkmasıyla ilgili görüş farklılıkları, onun ne zaman ortaya çıktığıyla konusu için de geçerlidir. Bu konuyla ilgili öne çıkan görüşleri şöyle sıralamak mümkündür (Öz, 2008: 33-36; Onat, 1997: 95-102);

- Şia, peygamberin sağlığında ortaya çıkmıştır: Buna göre Şiiliğin tohumları peygamber döneminde atılmıştır (Şeriati, 1990).

- Şia, peygamberin vefatından sonra ortaya çıkmıştır: Bu görüşe göre Hz. Ali taraftarlığı peygamberin ölümünden beri mevcuttur (Onat, 1989: 123).

- Hz. Osman dönemi fitne hareketleriyle ortaya çıkmıştır: “Üçüncü halife Osman zamanında gayri memnun mevali, kurtarıcı olarak Ali’ye bakmaya başlamış... Bu partizanlık en müfrit ifadesini Yahudilikten dönme Abdullah b. Sebe’nin sözlerinde bulmuştur.” (O’leary, 2003: 65). Buna göre ayaklanma ateşini Ebu Zer’in teşvikiyle ülkeler dolaşmaya başlayan İbn Sebe yakmış ve Müslümanlara Gulat-ı Şia’yı (“Gulat-ı Şia, ilâhî bir parçanın imamlara hulûl ettiğine ve onların bedenine büründüğüne inanırlar” (<http://sozluk.ihya.org/dini-terimler/gulat-i-sia.html>.) anlatmıştır (Hasan, 1991).

- Hz. Osman’ın vefatından sonra Hz Ali’nin hilafeti döneminde ortaya çıkmıştır. Bu görüşe göre; Hz. Osman’dan sonra hilâfet en layık kişinin Ali olduğunu kabul ederek, ona kayıtsız şartsız biat edip verdiği emre uyanlar ilk Şia’yı oluşturmuştur (Watt, 1981: 48).

Bunlardan başka Hz. Ali’nin vefatından sonra, Hz. Hüseyin’in vefatından sonra, hicri 1. asırda, Emevîlerin sonlarında ve hicri 2. asırda ortaya çıktığını iddia eden görüşler bulunmaktadır. Ancak her ne kadar bu konu hakkında bir mutabakat sağlanamasa bile Şiilere hâkim görüş, Şiiliğin peygamber döneminde şekillenmeye başladığı ve onun ölümüne müteakip bir mezhep olarak ortaya çıktığı yönündedir (Onat, 1997: 32).

Azerbaycan, Irak, Yemen, Bahreyn, Katar, Türkmenistan, Türkiye, Lübnan, Suudi Arabistan, Pakistan ve Afganistan’da belirli oranda, dünyanın farklı yerlerinde Şii nüfusu bulunmaktadır. Ayrıca AB ülkelerinde 10 milyon civarında, Amerika kıtasına dağılmış 20 milyonun üzerinde ve Afrika’da sadece Nijerya’da 10 milyon Şii bulunmaktadır (www.cia.gov). Tarihsel süreç içerisinde Şia’da da değişik fraksiyonlar ortaya çıkmıştır. Öne çıkan Şii kolların Zeydiler, İsmaililer ve On ikiciler (İmamiyye) olarak temel bir ayrıma tabi tutulabilir (www.cfr.org, 2015).

İran nüfusunun üçte ikisinden fazlasını oluşturan ve İran’ın resmi mezhebi olan İmamiyye, Şiiliğin en önemli koludur. İmamiyye’nin, Müslüman nüfusunun yüzde on beşini (www.pewforum.org) teşkil eden Şiiliğin en büyük kolu olduğu göz önüne alındığında bugünkü önemi ve tarihte üstlenmiş olduğu misyon daha iyi anlaşılacaktır. Şia teriminin ilk akla gelen çağrışımının İmamiyye olmasının sebebi de budur. İran’da ulemanın toplumun bütününde söz sahibi olması yani eğitim-öğretim faaliyetleri, siyasî ve içtimaî sorunlarda

fikirlerine başvurulmuş kişiler olması bu mezhebi daha da önemli kılmıştır (Uyar, 2010: 120).

İmamiyye’ de Allah tarafından seçilen ve ilahi hükümlerinin bir bölümünün taşıyıcısı olarak imamın kurtuluş rehberi olduğu inancı bulunmaktadır. İmamiyye inancına göre on ikinci imam olan Mehdi Muntazar bir gün geri dönüp adil düzeni yeniden sağlayacaktır. On ikinci imamın kayıp olduğu döneme gaybet dönemi denir. Şiiilerin yapması gereken on ikinci imamın geleceği dönemi metanetle beklemektir (İşcan, 2002: 74-75).

Mehdi on ikinci imamın geleceği inancı muhtelif karakterine rağmen asırlarca Şii toplumu pasif davranmaya ve iktidarla uzlaşmaya itmiştir. Humeyni, on ikinci imamın gelmesini çabuklaştıracak olumsuzlukların artmasını beklemeye karşı çıkmış, imamın yokluğunu Şii toplumu, harekete geçirecek şekilde yorumlamaya yönlendirmiştir. Humeyni’ye göre on ikinci imamın yokluğu döneminde onun bütün yetkileri ulema tarafından üstlenilmelidir. “Velayet-i fakih” (“Velâyet kelimesi Arapça ve Farsçada “yardım, yaren, muhabbet ve yönetme yetkisi” gibi manalarda da kullanılmaktadır. Şia kelamında imamet ve velâyet dendiğinde; peygamberin yaptığı tüm işlemlerin onun yerine geçen kişilerce, nübüvvet hariç, devam ettirilmesi inancı anlaşılır” (Taflıoğlu, 2013: 97). “Bu bağlamda imamet, Allah ve resulünün hilafeti olarak kabul edilmektedir” (Onat, 1992:92 .) konusunda atılan adım hem devrim, hem de ondan sonraki süreçte gidişatın belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur (Onat, 2013: 223).

1979 İran İslam devriminden sonra İran’ın yeni liderlerinin hem iç hem de dış politikada dini söylemler kullanmaya başlamaları İran’da gerçekleşen devrimin sadece devrimin üssü olan bu ülkede sınırlı kalmayacağı, Müslümanların bulunduğu bütün topraklarda bu oluşumun devam edeceği intibahı uyandırmaya başlamıştır. İran’da yeni bir yönetimin kurulmasıyla dine hizmet eden bir yapının ortaya çıktığı vurgusunu daima diri tutan İran’daki dini rejim, “dünyadaki bütün Müslümanların haklarının savunucusu” (İİC an. 3/16) olduğu iddiasını anayasasının bir kuralı haline getirmiştir. Böylece İran’ın dini rejimi, kendisini, sadece İran halkının değil, aynı zamanda dünyadaki bütün Müslümanların haklarını korumakla yükümlü olduğunu beyan etmiş, bu sorumluluğun bir gereği olarak da “rejim ihracı” politikasını dış politikasının en önemli unsuru haline getirmiş ve Ortadoğu’da bundan sonra devrim ihracı politikasını uygulamaya başlamıştır (Şahin, 2010: 10).

B. Selefilik

Selefilik, “akıl-nakil” tartışmaları sonucunda İslam tarihinde oluşmuş en eski oluşumlardan biridir. Kelime anlamı olarak öncekiler veya geçmiş gitmiş olanlar anlamına gelmektedir (Akgün ve Bozbaş, 2013: 5). Hz. Muhammed’in ashabı, “Tabiin” ve “Tebe-i Tabiin” için kullanılan yani Peygamber dönemiyle birlikte 3 kuşağı tanımlayan selef kelimesi (Olidort, 2015), terim olarak belli bir dönemde yaşayan insanları anlatmak için kullanılmıştır (Yöner, 2013: 198). Selef-i salihin olarak adlandırılan ilk kuşak Müslümanları, sonraki kuşaklara ayet ve hadisleri aktarmada kilit rol

oyunmaları sebebiyle daha sonraki Müslümanlar tarafından düşünce ve eylemleri örnek alınacak kişiler olarak benimsenmişlerdir (Akgün ve Bozbaş, 2013: 5). Selefiyye/Selefilik ise, kendilerini selefle nispet eden kimseler için kullanılmaktadır.

İslam dünyasının yaşadığı medeniyet krizleri, Selefilik'in ortaya çıkmasında ve daha sonraki dönemlerde ön plana gelmesinde etkili olmuştur. Başlangıcından bugüne kadar Selefilik'in olgunlaşma sürecini üç aşamada incelemek mümkündür. Birinci aşamada, İslam devleti sınırlarını genişletmiş ve farklı coğrafyalara hâkim olmuştur. Bu coğrafyalarda farklı medeniyet, din ve kültürle karşılaşmış, bu etkileşim sonucunda insanlar ya İslami düşünce çerçevesinde ya da İslami düşünceden farklı yaklaşımlarla İslam'la alakadar olmaya başlamışlardır. Bu süreçte ortaya çıkan bidatleri ve yeni yaklaşımları içeriklerini irdelemeden topyekûn reddeden kişilerin kabullendiği selef düşüncesi ortaya çıkmış ve bu meyanda diğer mezheplere karşı bakış açısı şekillenmiştir. Aslında Selefilik'in oluşmasındaki en büyük etken Arapların kendileri dışındaki farklı topluluklarla karşılaşmaları ve özellikle Yunan medeniyeti gibi güçlü felsefi alt yapıya sahip topluluklarla etkileşim içine girmeleri sonucunda kendilerini dışa kapatarak bu düşünce tarzlarından etkilenmemeyi amaçlamalarıdır. Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin yetiştiği bu dönem ilk aşamaya denk gelmektedir. Ahmed b. Hanbel'in öncülük ettiği Selefilik'in bu klasik döneminden sonra İbn Teymiyye'nin metodolojik nitelik kazandırdığı ve öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye tarafından sistemleştirilen 2. Aşama gelmektedir. Bu dönem ise İslam âleminin siyasal anlamda Moğol saldırılarıyla sarsıldığı döneme denk gelmektedir. Üçüncü aşama ise batı dünyasının İslam âlemini sömürgeleştirdiği, İslam coğrafyasında sosyal ve siyasal yozlaşmaların yaşandığı 18. Yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Sömürgeleştirilme ve yozlaşmaya tepki olarak Muhammed b. Abdulvehhap önderliğinde ortaya çıkan ve reformist bir hareket olan Vehhabilik bu konjonktürde gelişme fırsatı bulmuştur. Dolayısıyla Selefilik'i dış dünyadan gelen tehditler ve daha güçlü medeniyetlerle karşılaşmalar sonucunda Müslümanların, özellikle de Arapların kendi kimliklerini korumak için geliştirdikleri siyasî ve dini bir tavır olarak tanımlamak mümkündür (Akgün ve Bozbaş, 2013: 6-7; Kubat, 2004: 238).

Necd bölgesinde ortaya çıkan zamanla diğer bölgelerde üstünlük kazanan ve Selefiyenin en önemli kaynaklarından birini oluşturan Vehhabizm, siyasal ve kültürel anlamda bunalımlı bir dönem olan 18. Yüzyılda Hanbelilikten etkilenen Muhammed b. Abdulvehhap öncülüğünde oluşturulmuştur (İşcan, 2006: 34). Vehhabilik'in diğer bölgelere hâkim olarak siyasal bir otorite haline gelmesinin sebebi 1744 yılında Vehhabizmin kurucu Abdulvehhap ile Suudi lider Muhammed bin Suud arasında kurulan iş birliğidir (Ayhan, 2011: 6). Şöyle ki "*Vehhabilik'in dinin yenilenmesi çağrısı, siyasal bir duruşun sonucudur. Gerçekte bu hareket, İslam'ın Araplık dışı düşünce izlerinden arındırılması düşüncesi ile başlamıştır. Onun bidat, şirk ve gerçek tevhit*

üzerine duruşu, dini aslına icra üzerinde yoğunlaşması, selef dönemine dönüş çağrısı siyasal açıdan şu anlama gelmekteydi: Osmanlı hilafeti gerçek dini temsil etmemektedir. Bu yüzden Osmanlıya karşı ayaklanma vaciptir. Vehhabilik, Suud devletinin kurucu faktörü olmuştur. Vehhabi olmayan herkesin müşrik olduğu anlayışı, mal ve canlarının gerçek inananlara (vehhabilere) helal olduğu inancı, dışarıya karşı cihadi, içe karşı da birliğin meşruiyetini sağlamıştır. Suud ailesinin Riyad'ı 1902'de ele geçirmesinden sonra Vehhabi misyonerliği faaliyetleri için organize ettiği "İhvan" (1912 yılında Suud Ailesi tarafından kurulan "İhvan" adlı dini ve askeri örgüttür. Mısır'da kurulan İhvanü'l-Müslimin (Müslüman kardeşler) hareketiyle karıştırılmamalıdır.) hareketi, bugünkü Suudi Arabistan'ın ele geçirilmesinde önemli rol oynamıştır" (İşcan, 2006: 35-36).

Suudi Arabistan 1930 ve 40'lı yıllarda selefi düşüncede olanlar için bir çekim merkezi haline gelmiş, 20. yüzyılın ortalarında Nasır'ın milliyetçiliği Suudi Arabistan'ın imajında sarsıntı yapmışsa da 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arapların büyük bir yenilgi almasından sonra aradığı fırsatı bulan Vehhabilik, Suudi Arabistan aracılığıyla inanç sistemini farklı ülkelere ihraç etmeye başlamıştır. İlk başlarda marjinal gurupların desteklenmesi şeklinde yapılan ihraç daha sonraları kurulan vakıflar aracılığıyla daha da profesyonelleşmiştir. (Akgün ve Bozbaş, 2013: 11-12).

III. Selefî-Şii Gerginliği Bağlamında İran ve Suudi Arabistan Rekabeti ve Türkiye'nin Tutumu

Şii-selefî çatışması son dönemlerde genel anlamda İran ve Suudi Arabistan eksenli gerçekleşmektedir. Rekabetin yaşandığı alanlara geçmeden önce selefi perspektiften Şii algısı ve Şii perspektiften selefi algısına dikkat çekmek gerekmektedir. Selefler eleştirilerini "Şia" kavramı üzerinden değil "Râfîzî" kavramı üzerinden yürütmüşlerdir. Burada Hz. Ali'yi hedef almama gibi bir hassasiyet olduğu düşünülebilir. Zira Selefilere göre Şia bir kimsenin yardımcısına verilen addır ve geçmişte Şii kelimesi Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan daha üstün görenler için kullanılmıştır. Selefi iddiaya göre bugün kendilerine Şia denilen mezhep tam anlamıyla Ehl-i Sünnet prensiplerinden farklı usul ve esaslara inanmaktadırlar. Onlar için kullanılacak en uygun isim Râfîzî ismidir. Günümüz Selefleri, Şia tabirinden çok Râfîzî tabirini tercih etmekte ve bunların İslam âlemi için tehlikeli olduklarını vurgulamaktalar. Selefi anlayışa göre; Râfîzîler Kuran'a dil uzattıkları, Buhari ve Müslim'de yer alan hadislere amel etmedikleri, Ehl-i Sünnet ve'l Cemaati kâfir olarak görmeleri ve Hz. Ali ve onun soyundan gelenlere karşı düştükleri aşırılık sebebiyle şirk koştukları için eleştirilmişler ve tekfir edilmişlerdir. Şiiiler ise Vehhabilere karşı en sert eleştirilerini İran İslam devriminden sonra yöneltmişlerdir. İmam Humeyni'ye göre dünyadaki Vehhabi merkezleri fitne ve casusluk; İmam Seyyid Ali Hamaney'e göre ise İslam vahdetine darbe vurmak ve Müslüman toplum arasında ayırıcı bir merkez oluşturulmak için kurulmuştur. İran'ın karşısına onu en sert şekilde eleştiren ve gerektiğinde her türlü eylemi meşru sayan bir anlayış

olarak Selefilik bulunmaktadır. Bunu bir fırsat olarak değerlendiren İran Selefilik eleştiri adı altında Sünnilere söyleyemediği bir takım mesajları iletmeye çalışıyor. Bunu tehdit olarak algılayan Suudi Arabistan Şii'lere karşı tutumunu daha da sert bir şekilde dile getirmekte ve çatışma ortamını canlı tutmaktadır (Yönem, 2013: 200-209).

İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan rekabet doğal olarak Şii-Selefi çatışmasını da körüklemiştir. Suudi Arabistan iç ve dış politikada Vehhabiliği kullanmakta, dini söylemlerle siyasi bir tutum sergilemektedir. Devletin neredeyse kurucu faktörü olan Vehhabiliği diğer ülkelere ihraç etme çabasında olan Suudi Arabistan içinde barındırdığı Şii azınlık ve etrafında bulunan Şii nüfusunun İran etkisi altında bulunmasından dolayı İran'a karşı hasmane tavır sergilemektedir (Johnson, 2016). Vehhabiliğin vermiş olduğu ben-merkezci anlayışla Suudi Arabistan'ın İslam'ın tek temsilcisi olma iddiası da İran'a karşı tutumunu sertleştirmektedir. İran da özellikle Ortadoğu'da dış politikada mezhepçi denilebilecek bir anlayışla hareket etmektedir. İran'ın bununla birlikte dış politikada daha pragmatik bir tutum sergilediğini söylemek mümkündür. Örneğin aynı mezhepten olmalarına karşın İran, Azerbaycan'ı Ermenistan konusunda yalnız bırakmış, hatta Ermenistan tarafını desteklemiştir ("İran, Karabağ sorusunda başından beri tarafsızlık politikası izlemeye çalıştığını iddia etmiştir. Sınırları içerisinde bulunan Azeri nüfusun tepkisini çekmemek adına, Ermenistan'a açıkça destek vermemiş olsa da; Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiği bir süreçte, Aralık 1992'de Ermenistan'a askeri operasyonları devam ettirebilmesi için gereken doğal gaz ve yakıt tedarikini sağlamıştır. Ayrıca İran, 1993 yılında Ermenistan'a sınırlarını kapatan ve ambargo uygulamaya başlayan Türkiye ve Azerbaycan'a destek vermemiş; aksine Erivan ile ticari ilişkilerini devam ettirmiştir. Tahran yönetimi, bu dönemde Ermenistan'a, ülke ekonomisinin önemli ihtiyaçlarından olan gıda, ham madde ve enerji tedarik etmiştir. Tahran bu şekilde; Erivan'ın, Bakü karşısında güçsüz bir konuma düşmesini engellemeye çalışmıştır. Bütün bunlardan İran'ın, Ermenistan'ı Azerbaycan'a karşı bir tampon devlet olarak gördüğü ve Bakü'nün İran'daki Azerilere yönelik girişimlerde bulunması ihtimaline karşı Ermenistan'ı koz olarak kullanma stratejisini geliştirdiği sonucu çıkarılabilir." (Şenyurt Ali Haydar, 2012 *bilgesam.org*)). Ancak Ortadoğu söz konusu olduğunda faydacı tutumun yerini daha mezhepçi bir eğilim almaktadır.

Denebilir ki, İran İslam Devrimi'nden önceki İranlı yöneticiler meşruluklarını modernleşmeye dayandırıp güvenliği Amerika Birleşik Devletleri'nin payandasıyla temin etmeye çalışmışlardı. Devrimden sonraki yöneticiler ise meşruluğu dine dayandırıp güvenliği, kurulan yeni düzenin ihracıyla elde etme yoluna gitmişlerdi. Bu meyanda Yeni rejim, İran'a hayat sahası oluşturmak için dini bir araç olarak kullandı. İranlı yöneticilere hâkim olan görüş; İran'la sınırlı kalan devrimin başarılı olmayacağıydı. İran bahse konu olan politikayla rakipleriyle güç mücadelesinde ülke içi kartları değil ülke dışı unsurları kullanarak güvenliğini sınırlarının dışında sağlama amacı gütmüştür. Lübnanlı Şii'lerle kurulan ilişkiler bunun iyi örneklerinden biridir (Şahin, 2010: 12). Lübnanlı Şii'ler genel anlamda kendilerini İran'a yakın hissetmektedir. Hatta Hizbullah'ın lideri Hasan Nasrallah, "merci-i taklit" ("Merce-i Taklid makamı Şii'lerin sosyal ve dini hayatta içtihadına uydukları ve örnek aldıkları dini lider, İmâmiyye Şiâsi'nde fetvasına başvuru en yetkili müctehid")

(<http://www.islamansiklopedisi.info/>.) olarak Ayetullah Ali Hameney'i takip etmektedir.

Irak'ta 2003'te başlayan ABD işgali öncesine kadar Şiiler ülke içinde çoğunluğu oluşturmalarına rağmen ülke yönetiminde söz sahibi olamamışlar ve baskıcı rejim (Zayıf, baskıcı ve çelişkilerle dolu otokratik rejimlerin aslında Ortadoğu'da devam eden sıkıntıların temel sebebi olduğu iddiası hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Steven A. Cook, Amr T. Leheta "Don't Blame Sykes-Picot for the Middle East's Mess". <http://foreignpolicy.com/2016/05/13/sykes-picot-isnt-whats-wrong-with-the-modern-middle-east-100-years/>) altında birçok ayrımcılığa katlanmak zorunda kalmışlardır. Amerikan işgalinden sonra ülke yönetimi ele alan Şiilerin, kendilerine yapılan baskının aynısını bugün Iraklı Sünnilere yaptığı yönünde ciddi iddialar bulunmaktadır (www.aa.com.tr). İran, Irak'taki Şiileri himaye ederek Iraklı Şiileri desteklemekte, Iraklı Şiilere siyasi, ekonomik ve askerî yardımda bulunmaktan kaçınmamaktadır (Ayhan, 2012: 19). Herhangi bir durumda İran'ın, Iraklı Şiileri himaye edeceği açık bir şekilde görünmektedir. İran, 2014 Haziran ayında ortaya çıkan Selefi tehdidine karşı Irak hükümetine(Şii ağırlıklı) elinden gelen yardımı yapacağını söylemekten çekinmemektedir (www.iha.com.tr).

Suriye konusunda da İran'ın katı bir tutum sergilediği ve Suriye'ye her türlü desteği vermeye hazır bulunduğu dünya kamuoyunca bilinmektedir (www.bbc.com). Suriye'deki baas rejiminin koruyuculuğunu üstlenmiş olan İran Suriye'ye yapılacak her türlü operasyonun önünü kesmeğe çalışmakta ve askerî anlamda Suriye'ye destek vermektedir (edition.cnn.com). Suriye ile İran ilişkilerinin temelinde mezhep birliği önemli bir rol oynamasına rağmen İran, Suriye yakınlaşmasında devrim esnasında Suriye'nin tutumu etkili olmuştur. Ayrıca İran-Irak savaşının başladığı dönemde İran'ın etrafında bulunan tek dost devlet Suriye idi ve Lübnan'da bulunan Hizbullah ile iletişim kurmak için Suriye önemli bir noktada bulunmaktaydı (Arıkan, 2012: 25).

Şii-Selefi çatışma alanlarının odak noktalarından biri olan Bahreyn'de nüfusun %65'ini oluşturan Şiilerin, ülke yönetiminde söz sahibi olmadıkları görülmektedir. Suudi Arabistan ve Körfez İşbirliği Teşkilatı üyeleri Şiilerin etkinlik kazanmaması için mevcut hükümeti desteklemekteler. 2011 yılında ayaklanan Şii grupları bastırmak için körfez Ülkeleri Bahreyn'e askerî yardımda bulunmuşlardır (Ayhan, 2012: 21). Bahreyn'de bulunan Şiiler üzerinde etkiye sahip olan İran etki alanını genişletmeye çalışmaktadır.

Suudi Arabistan, içindeki Şii azınlığı büyük bir güvenlik tehdidi olarak algılayarak, onları bazı haklardan mahrum etmektedir. Suudi rejime göre ülke içindeki her Şii vatandaş potansiyel ajan gibi görülmekte ve Suudi yönetim Şiilere yönelik politikaları bu tehdit algısı içinde oluşturmaktadır (Francisco, 2016: Nasr, 2006:59; Sokolsky, 2016; Milani, 2016). Ancak Suudi rejiminin bu tutumu Şii azınlığı daha fazla İran'ın etkisine sokmaktadır. Vehhabi-Şii gerginliğin temelleri 1802 yılında gerçekleştirilen Kerbelâ baskısıyla atılmıştı, bundan sonra da ilişkilerin normal bir seyir izlemesi mümkün olmadı. Suudi Arabistan'da %10-20 civarında Şii bulunmakta (Nasr, 2006: 65; Milani, 2016)

ve selevi perspektiften pek de iç açıcı bir imaja sahip olmayan Şiiler ülkede ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmektedir. Riyad'ın siyasal merkez haline geldiği 1934 yılına kadar Şiiler Suudilere karşı direnmeye çalışmışlardır. Çatışmaların başladığı 1802 yılından 1934 yılına kadar geçen dönemde Suudiler bir takım yasaklar ve kısıtlamalar getirerek Şiileri baskı altına almışlardır. Örneğin 1913 yılında Şiilerin aşure törenlerine katılmaları yasaklanmıştır. Ayrıca hac görevlerini yerine getiren Şiiler bazı sıkıntılarla karşılaşmışlardır (Ayhan, 2011: 8).

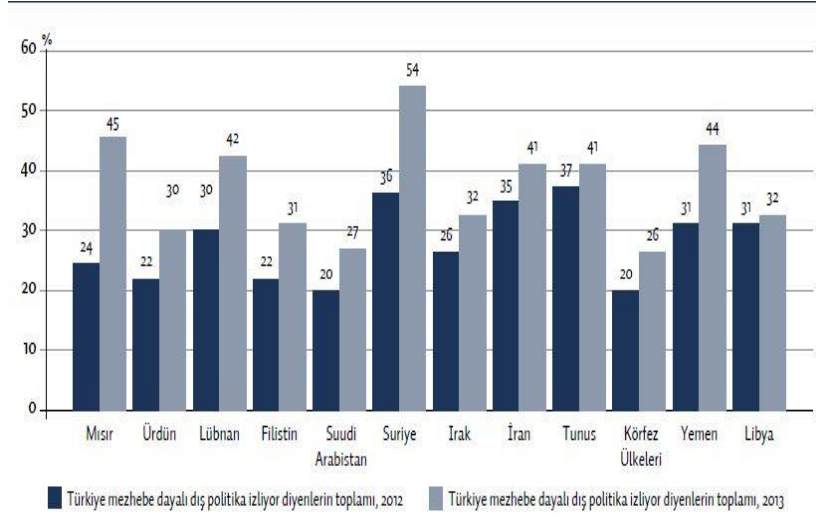
İbadet serbestisi mevzuunda sorunları bulunan ve siyasal talepleri karşılanmayan Suudi Arabistan bünyesinde bulunan Şiiler, Suud idaresine karşı tepkilerini ortaya koymak amacıyla 1970'lerin sonunda toplu gösteriler düzenlemişlerdir. 1913 yılında yasaklanmasına rağmen Şii gruplar, 1979 yılında aşure kutlamalarına katılmışlardır. Bu hareketi bastırmak için harekete geçen Suudi yönetimi 20 kişinin ölümüne neden olmuştur. İran vatandaşlarının hac ziyaretleri 79 devriminden sonra siyasî bir içerik kazandığı ve İranlılarca gövde gösterisi yapma aracı olarak kullanıldığı yönünde ciddi bir algı söz konusudur. 1985'ten itibaren bu ziyaretlerde İsrail ve Amerika'yı protesto etmek ve onlara İslam'ın en kutsal mekânlarında İslami bir oluşumun varlığının mesajlarını vermek için yürüyüşler düzenlenmiştir. İranlı hacılar tarafından fiiliyata geçirilen bu protestoların Humeyni yönetimince desteklendiği bilinmektedir. Temelde bu tip gösterilere karşı olan Suudi yönetimi ilk başlarda protestolara topyekûn bir engel koymamıştır. Ancak gösterilerin kapsamı konusunda İranlı hacıların mutabakat sağlanamamıştır. 1987 yılında İranlı hacılar ve Suudi güvenlik güçleri arasında koordinasyon oluşturulamamış, çıkan olaylarda güvenlik güçlerinin yanı sıra halk da bu topluluğa müdahale etmiş ve olaylar sonucunda 400 Şii hacı Mekke'de öldürülmüştür (Yılmaz, 2011: 56).

İran ve Suudi Arabistan arasında çatışma konularından biri de ABD'ye karşı farklı tutum sergiliyor olmalarıdır. İran devrimi gerçekleşikten sonra Humeyni ABD'yi "büyük şeytan" olarak ilan ederek ona ve Suudi Arabistan gibi ABD'nin kuklası olduğunu iddia ettiği devletlere karşı cephe almıştır (Arı, 2008: 532). Bu meyanda Suudi Arabistan'ın İsrail konusunda da pasif davranması İranlılar tarafından yoğun eleştiriye tabi tutulmuştur. Son dönem yaşanan birçok olayda da Şii-Selefi gerginliğini görmek mümkündür. Suriye'den Yemen'e; Irak'tan, Bahreyn'e kadar Ortadoğu genelinde çatışmalar Suudi destekli Selefilerle İran destekli Şii gruplar arasında gerçekleşmektedir (www.cfr.org, 2015).

Türkiye'nin bu iki ülke arasındaki rekabetin neresinde olduğuna geçmeden Ortadoğu'nun Türkiye algısından bahsetmekte yarar vardır. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) tarafından yapılan "Ortadoğu'da Türkiye Algısı" başlıklı kapsamlı araştırma sonuçlarını genel olarak şöyle özetleyebiliriz: Türkiye'nin Ortadoğu'da daha etkin rol alması gerektiği düşünülmektedir. Mısır ve Suriye dışındaki bütün ülkelerde Türkiye'nin Ortadoğu'da daha etkin rol almasını düşünenlerin sayısı %60'lar civarında

seyretmektedir. Anket verilerine göre söz konusu bölgenin Türkiye ile ilgili güç algısına baktığımız zaman; ekonomik anlamda Suudi Arabistan sonra ikinci sırayı askeri anlamda Mısır ve İran'dan sonra üçüncü sırayı almaktadır. Yani Türkiye Ortadoğu'da bölgesel bir güç olarak algılanmaktadır. Türkiye'nin model alınması konusu sorulduğunda katılımcılar genelde ekonomik ve demokratik yapı yönünden örnek alınmasından yana olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 1. Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2013

Kaynak: Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2013 TESEV

Türkiye 2013 yılına kadar bu bölgede "en çok sevilen ülke" olurken bu tarihten sonra Birleşik Arap Emirliklerine ve Suudi Arabistan'ın ardından sevilen üçüncü ülke konumuna gerilemiştir. Türkiye'nin mezhebe dayalı dış politika izleyip izlemediği sorulduğunda ise mezhepçi politika izlediği kanaati oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır (Akgün ve Gündoğar, 2013).

Türkiye'nin bahse konu olan bölgede nasıl bir imaja sahip olduğunu kısaca açıkladıktan sonra çalışmanın konusunun olan ülkelerle olan ilişkilerini açıklayacak olursak; Türkiye ve İran köklü bir tarihi geçmişe sahip, iki komşu ülke olarak tarih sahnesinde varlıkları sürdürmeye devam ediyorlar. İran ile yaklaşık beş asırdır sorun yaşanmadan ilişkiler devam ettirilmiştir. Bunda en önemli unsur Osmanlı devletinin Safevî devletine net bir şekilde üstünlük sağlamasıdır. Osmanlı'nın güç kaybettiği dönemlerde İran'ın da güçlü bir yapıya sahip olmaması sorun yaşanmamasının kaynağı olarak gösterilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu zamanlar da ise Atatürk ile hemen hemen aynı doğrultuda olan Pehlevî ülkeyi modernleşme sürecine sokmuş ve mezhep temelli politikalar yerine seküler bir tavır sergilemiştir (Kamrava, 2005: 141). İki ülkede de batı tarzı seküler yapıların oluşturulmaya çalışılması

ilişkileri mezhep temelli olmaktan alıkoymuştur. 79 devriminden sonra devrim ihracına girişen İran, İslam'ın tek temsilcisi olma iddiasında olduğu gibi Ortadoğu'da en önemli gücü olmak istemiyle Türkiye'yi rakip görmeye başladı.

2000'li yılların başından 2011 yılına kadar komşularla sıfır sorun söylemi ve mezhepçiliğe karşı olduğu iddiası (www.aljazeera.com.tr), Türkiye'nin elini güçlendiren ve bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmasına imkân sağlayan bir söylem olmuştur. Türk hükümeti de bölgesel güç olmayı gerçekleştirmek için bu söylemi kullandı. Ancak Arap baharının başlaması Türk dış politikasını istenmeyen bir alana sürükledi (Barkey, 2016).

2011 yılı öncesine kadar Şiilerin Türkiye'ye karşı olumlu sayılabilecek bir tavır içerisinde olduğu bölgede yapılan saha araştırmalarından anlaşılmaktadır (Akgün vd., 2009; 2010). Lübnan'da bulunan Şiilere İsrail saldırıları karşısında verilen ekonomik ve siyasal destek, Suriye yönetimiyle bölgesel entegrasyonu sağlamaya yönelik girişimler, Iraktaki Şii unsurlarla kurulan ilişkiler, dönemin Türkiye başbakanının 2010 yılında Türkiye'de aşure törenine katılması ve 2011 yılında Hz. Ali'nin türbesin ziyaret etmesi olumlu bir algının oluşmasında önemli etkenler olmuşlardır. Bunların yanı sıra İran'a yaptırım uygulanmasını öngören BM karar tasarısının oylamasında Türkiye'nin veto oyu kullanması (www.un.org) İran'ın Türkiye'ye olumlu bakış açısını daha da geliştirmiştir. Ancak 2011 sonrası Türkiye'nin, Irak ve Suriye'de izlediği politikalar bu olumlu algıyı tersine çevirmiştir. Özellikle Suriye'deki Sünni gruplara açıktan destek verilmesi (Danforth, 2016) ve NATO füze savunma sisteminin kurulması Şii liderlerce eleştirilmiştir. 2011 Aralık ayından itibaren Hâşimi krizinde (Awoshy ve Schwirtz, 2012) Türkiye'nin tutumunu eleştiren Iraklı Şiiler İranlılar gibi Türkiye'yi bölgede istikrarsızlık oluşturmakla itham etmişlerdir (Ayhan, 2012: 12). Son dönemlerde 2011 sonrası yaşanan anlaşmazlıkların önüne geçmek ve işbirliği alanını arttırmak için bazı girişimlerde bulunulmuştur (Tol ve Vatanka, 2016). İran cumhurbaşkanının 2014 yılında gerçekleştirmiş olduğu ziyareti bu konuda atılmış önemli adımlardan biri olarak görmek mümkündür (www.bbc.co.uk). İki ülke her ne kadar rekabet içinde olsalar bile birbirlerine muhtaç olduklarının ve jeopolitik konumlarının kendileri için önemli değerler oluşturduğunun bilinci karşılıklı sert politikaları frenlemektedir. Çünkü İran doğal kaynaklarını Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına transfer etme şansı yakalarken, Türkiye Orta Asya ülkeleriyle ekonomik münasebetler oluşturma fırsatı elde etmektedir. Söz konusu durum her iki ülkeye farklı jeopolitik, ekonomik ve stratejik değerler oluşturmakta ve bölgesel olaylarda kendilerine özgü etkinlik olanakları sunmaktadır (Keskin, 2009: 45).

Suudi Arabistan ile Türkiye ilişkilerine gelince 1745 yılından Cumhuriyete kadar olan dönem dikkate alındığında karşımıza gergin bir tablo çıkmaktadır. Suudlar bu dönem zarfında Osmanlılar için hep sorun teşkil eden unsurlar olarak görülmüştür. Zaman zaman Osmanlı yönetimi Suudlara karşı bazı kabileleri destekleme yoluyla onların etki alanlarını kısıtlamaya çalışmıştır.

Suudiler, Vehhabi ekolüyle Osmanlıya karşı isyan hareketleri başlatmış, bölgede güç sahibi olmak için bazı yerleri işgale girişmiş ve Osmanlıyı oldukça uğraştırmışlardır. Balkan Savaşlarının başlamasıyla bölgede oluşan güç boşluğunu doldurmaya çalışmışlardır. Cumhuriyet döneminde Türkiye, genel bir tutum içinde yeni kurulan Arap devletlerini tanıma yoluna gitmiş ancak bir şekilde Ortadoğu ile bağlarını geliştirme çabası içerisine girmemiştir. Özal döneminde ilişkiler gelişmeye başlamış ve son dönemlerde Ortadoğu'ya artan ilgi dolayısıyla Suudi Arabistan ile ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır (Ataman, 2009: 73).

Ortadoğu'da 2003 sonrası gelişen olaylar Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bölgede meydana gelen köklü değişimler ilişkilerde yeni bir döneme girilmesine sebep olmuştur (riyad.be.mfa.gov.tr). Ancak Türkiye'nin İran ve Suriye ile ilişkilerini geliştirmesi, Gazze savaşındaki tutumu ve Ahmedinecad'ın Türkiye ziyareti farklı yorumlanarak Türkiye'nin İran ittifakına kaydığı yönünde iddialar dillendirilmiştir. Bu kaygının giderilmesinde 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün "Suudi Şura Meclisi'nde yapmış olduğu konuşma ve dönemin Türkiye başbakanının açıklamalarından Türkiye'nin Ortadoğu'daki sorunlarda Arap tezlerini destekleyeceği ve Suudi Arabistan'la işbirliğinin devam edeceği yönünde bir söylem geliştirildiği fark edilmektedir (Ayhan, 2010: 31).

Suudi Arabistan 11 Eylül saldırılarına kadar Amerika'nın geleneksel müttfikiyken bu tarihten sonra Amerika'ya olan bağımlılığını kırma çabası içerisine girdiği yönünde bazı görüşler ortaya atılmakta ve Suudi Arabistan ve bölgede etkin olma iddiası taşıyan Türkiye'nin yaklaşması bunu bir işareti olarak değerlendirilmektedir (Ataman, 2009: 79). Türkiye'nin Lübnan, Filistin ve Yemen sorunlarında inisiyatif olarak bu sorunların diplomatik yöntemlerle çözülmesine yönelik politikaları hem Arap ülkelerini hem de Suudi yönetimini memnun etmiştir.

Bölgesel ilişkiler bağlamında Türkiye açısından sefiliği değerlendirmek gerekirse; Türkiye'nin Sefiliğin son haliyle karşılaşması Suudi Arabistan ve Mısır'da eğitim alan kişilerin oluşturduğu fikir kulüplerinin kurulduğu döneme denk gelmektedir. 1960'lı yıllara denk gelen bu dönemden sonra özellikle 1980'li yıllarda sefili düşünce mensupları siyasî olarak örgütlenmiş ve Afganistan ve Pakistan gibi ülkelere gönderilen gençler askeri ve siyasî anlamda kendilerini geliştirme olanağı bulmuşlardır (Peköz, 2012: 1). Ancak Türkiye'de Sefiliğin çok fazla gelişme imkânı bulacağı pek tahmin edilmemektedir. Tarihsel perspektiften bakıldığı zaman Sefilik daima tepki hareketi olmuştur. Son dönem Sefiliğin yani Vehhabiliğin modernleşmeye tepki olarak içe kapanmanın bir ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Sefiliğin son dönemlerde Ortadoğu'da ön planda tutulması Şii yayılcılığına karşı olan tepkinin bir sonucudur. Bununla birlikte modernleşmeye tepki olarak ortaya çıkan yeni dönem Sefiliğinin Türkiye gibi modernleşme seviyesinin

yüksek olduğu bir ülkede büyük kitlelere hitap etmesi mümkün görünmemektedir (Demirel, 2012).

Türkiye açısından Şiiliğin değerlendirilmesine gelince Vehhabiliğe nazaran Şiilik daha etraflıca incelenmesi gereken bir konudur. Türkiye’de on milyon (“Alevilerin sayısı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Tahminler, yaklaşık %10 ve %40 arasında değişmektedir. Kasım 2006’da başlatılan bir akademik çalışmaya göre, Aleviler nüfusun yaklaşık olarak yüzde 11,4’ünü oluşturmaktadır (TESEV, 2006). Milliyet gazetesi için yapılan ve 21 Mart 2007’de açıklanan bir araştırma, Alevi olduğunu dile getiren kişilerin yüzde 5,7 (4,5 milyon) kadar düşük bir oran teşkil ettiğini öne sürmektedir (22 Mart 2007). Bu anketin yöntemi ve sonuçları tüm Alevi örgütleri tarafından eleştirilmiştir. Alevi Bektaşî Federasyonu, Türkiye’de nüfusun yaklaşık olarak yüzde 33’ünü oluşturan 25 milyon civarında Alevi bulunduğunu ileri sürmektedir” (<http://www.minorityrights.org/download.php?id=427>.) civarında alevinin yaşadığı bilinmektedir (Çarkoğlu ve Toprak, 2006;37). Şiiliğin bir kolu olarak kabul edilen Alevilik (Nasr, 2006: 65; Gökdağ, 2013), Türkiye’nin toplumsal gerçekliğinde önemli paya sahiptir ve mezhepsel bir farklılık olarak potansiyel sorunlu bir alana da tekabül etmektedir. İran’ın Şiiliğin fıkhi ekolünü temsil eden Caferiliğin (Kaplan, 2008) Türkiye’deki mensuplarıyla yakın ilişki içinde olduğu, bu kesimi kendi yanına çekebilme adına onlara bazı destekler sağladığı yönünde iddialar ortaya atılmaktadır. Mesela son dönemde Caferilerin yoğun olduğu bölgelerde yeni camii inşası konusunda anormal bir yükseliş olduğu Türkiye’de basın ve yayınında tartışılmaktadır. İran’ın bu çabaları sonuç verir yani Türkiye’deki Şii unsurları kendi yörüngesine çekerse, Sünni ve Şiiler arasındaki gerilim artacağı tahmin edilmektedir (Eygi, 2013). Türkiye tarihten gelen bir güvensizlikle bu durumu sinir uçlarına dokunmak gibi hissetmektedir. Ortadoğu’nun alt üst olmuş durumun daha da kötüye gitmesi Türkiye’nin dış politikası açısından istenen bir durum değildir. Bu yüzden Türkiye ne kendi içerisinde ne de Ortadoğu’da çatışma görmek istiyor. Çünkü Türkiye tarihin kendine yüklemiş olduğu misyonu yerine getirmek için uzlaşî ortamına ihtiyaç duymaktadır (Danforth, 2016; Itani, 2016). Bu yüzden Ortadoğu’da orta yollu bir politika izleyerek tarafların çatışması engellemek gibi amaç benimsemesi gerekmektedir. Çatışma ortamlarından uzak durmalı ve çatışan tarafları da yatıştırmalıdır. Zira Ortadoğu’da savaşanlara nazaran savaşmayanlar savaşın kazanımlarından daha fazla kar elde etmektedirler.

IV. Sonuç

Dünden bugüne Ortadoğu, temelinde siyasi çatışmaların olduğu bir bölgedir. Mamafih günümüzdeki çatışmaları mezhepsel farklılık çatışması olarak değil siyasîlerin bu farklılıkları kullanarak çatışma ortamı oluşturması olarak değerlendirmek mümkündür. Bunun da kaynağında iktidarı elinde tutan kesimlerin, farklı mezhepsel ve etniksel grupları bir tehdit olarak görebilme anayasal hak ve hürriyetlerden bu kesimleri mahrum etme olgusu vardır. Irak, Lübnan, Suriye, Yemen ve Bahreyn bunun en bariz örnekleri oluşturur. Ülke

içindeki farklı grupları göz ardı ederek onlara vatandaşlık hakkı dahi tanımayan yöneticiler çatışmaların hazırlayıcısıdır.

Bu meyanda bölgede en gergin ilişkiler Suudi Arabistan ve İran arasında yaşanmaktadır. İran bölgede elde etmiş olduğu çıkarların korunması için köklü diplomasi geleneğinin imkânlarını seferber etmişken Suudi Arabistan ise kendisine tehdit olarak gördüğü İran'ın yayılmacı politikasının yansıması olan ‘‘Şii hilalinin’’ (‘‘Şii Hilali Ortadoğu'daki Şii çoğunluğunun ya da güçlü olan Şii azınlıklarının bulunduğu bölgeyi tanımlayan jeopolitik bir terimdir. Bu terim ilk olarak Ürdün kralı Abdullah tarafından kullanılmıştır.’’) etkinliğini kırabilmek için her türlü dış politika enstrümanını kendisi için meşru görmektedir. Bu arada bu iki ülkenin kendilerini İslam'ın yegâne temsilcisi olarak görmesi aralarındaki tarihsel husumeti derinleştirmektedir. Söz konusu husumet her iki ülkenin yekdiğerini İslam'ın iyiliği için ortadan kaldırılması gereken bir kötülük gibi göstermektedir. Bu mücadele zaman zaman sönümlenmiş olsa da özellikle 2011 yılından sonra Şii-Selefi sıcak çatışmasına dönüşmüş durumdadır. Her iki kesim arasındaki çatışma bölgesel bir nitelik kazanmış olup son dönemlerde Suriye ve Irak gibi ülkeleri etkisi altına almıştır. Suriye'de Selefi guruplar ile Nusayri hükümet ve Şii Hizbullah arasında uzun bir süredir devam eden çatışmalar nihayetinde Irak'a sıçramıştır. 2014 Haziranından sonra selefi olduklarını iddia eden gurupla Şii hükümet arasında çatışma çıkmış ve İran bu sorun karşısında her türlü yaptırım uygulama kararlılığı içine girmiştir. Öyle ki Ali Sistani IŞİD'e (DEAŞ, DAİŞ) karşı cihat ilan etmiştir. Ayrıca 2015 yılının başlangıcında Yemen'de Şii Hutsilere karşı Suudi Arabistan önderliğinde askeri hareket düzenlendi ve çatışmaların yakın bir zamanda sona ermeyeceği anlaşılmaktadır. Ayrıca iki ülke yönetimlerin varlık sebebi ve meşruiyeti bağlı oldukları mezheplerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ne İran ne de Suudi Arabistan Ortadoğu'da mezhep çatışmalarının durması için adım atmayacaklar gibi görünmektedir.

Türkiye her ne kadar mezhep temelli bir politika izlemediğini iddia etse de Ortadoğu halkı nezdinde mezhep temelli hareket eden bir devlet olarak algılanmaya başlanmıştır. Bunda son dönem yaşanan olayların etkisi oldukça fazladır. Zira Türkiye'nin Ortadoğu'ya yöneldiği günden beri ona karşı oluşan bir sempati var olmakla beraber bu algının yavaş yavaş yerini kaygıya bıraktığı görülmektedir. Suriye ve Mısır konusunda eleştirilmekte özellikle Suriye'de radikal selefi gurupları desteklemekle itham edilmektedir. Türkiye Ortadoğu'da huzurun var olmasını istiyorsa mezhep temelli çatışmaların önüne geçmeli, üstlenmiş olduğu ara bulucu rolü layıkıyla yerine getirmelidir.

Kaynaklar

- Akgün, B. ve Bozbaş, G. (2013), ‘‘Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği’’ *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 7, sayı. 2, s. 18.
- Akgün, M. vd., (2010), Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2009, TESEV Yayınları.
- Akgün, M. vd. (2011), Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2010, TESEV Yayınları.

- Akgün, M. ve GÖNDOĞAR, S. S. (2013), Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2013, TESEV Yayınları.
- Akpınar, M. (2013), İran ve Selefiler İslam'ı İki Cihetten Aşındırıyor, www.mahmutakpinar.com.
- Arı, T. (2008) Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Mkm Yayıncılık 4. baskı Bursa.
- Arıkan, P. (2012), “Suriye'nin Nusayri Yüzü ve İran”, *Ortadoğu Analiz*, Temmuz -Cilt: 4 - Sayı: 43, ss. 18-29.
- Ataman, M. (2012), “Türkiye- Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok Taraflı Birlikteliğe”, *Ortadoğu Analiz*, Eylül, Cilt 1, Sayı 9, ss. 72-81.
- Ayhan, V. (2010), “Geçmişten Geleceğe Türkiye- Suudi Arabistan İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz*, Kasım, Cilt 2, Sayı 23, ss. 25-35.
- Ayhan, V. (2012) “Ortadoğu'daki Şii-Sünni Gerginliği ve Türkiye, *Ortadoğu Analiz*, Şubat, Cilt: 4 Sayı: 38, ss. 18-24.
- Ayhan, V. (2011), “Suudi Arabistan'da Arap Baharı”, *IMPR* Rapor-no:8.
- Barkey, Henri J. (2016), “Erdoğan's Foreign Policy Is in Ruins” *Foreign Policy*, <http://foreignpolicy.com/2016/02/04/erdogans-foreign-policy-is-in-ruins/>.
- Büyükkara, M. A. (2013), “İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini nüfusları”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2 Güz, ss. 321-354.
- Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2006), Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset, Tesev Yayınları.
- Danforth, N. (2016), “Turkey's New Maps Are Reclaiming the Ottoman Empire” *Foreign Policy*, <http://foreignpolicy.com/2016/10/23/turkeys-religious-nationalists-want-ottoman-borders-iraq-erdogan/>.
- Davison, Roderic H. (1960), Where Is the Middle East?, *Council on Foreign Relations*, Volume: 38, Number: 4, ss. 664-675.
- Demirel, S. (2012), “Şiilik, Selefilik ve Türkiye”, [http://www.habervakti.com/05 Ocak tarihinde yayınlanmıştır](http://www.habervakti.com/05-Ocak-tarihinde-yayinlanmistir).
- Dilek, K. (2013) , “Şiilik Çalışmaları”, *IMPR*.
- Eygi, M. Ş. (2013), “Türkiye'de Ehl-i Sünneti Saran Tehlikeler”, www.milligazete.com.tr/koseyazisi/Turkiyede_Ehl-i_Sunneti_Saran_Tehlikeler, 04 Nisan tarihinde yayınlanmıştır.
- Francisco, J. (2016), Shi'a Political Identity in Saudi Arabia and Bahrain Oil boom and the Iranian Revolution leading up to the Arab Spring (working paper).
- Gökdağ, B. A. (2013.), “Ortadoğu Bölünmüşlüğünde Şii-Alevi Türk Dünyası”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*. <http://www.21yyte.org/arastirma/ortadogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2013/08/19/7162/orta-dogunun-bolunmuslugunde-si-alev-turk-dunyasi>.

- Hasan, İ. (1991), “Târîhu’l-İslâm es-Siyâsî ve’-d-Dînî ve’s-Sakâfî ve’l-İctimâî”, I-IV, *Dâru’l-Fikr*, Beyrut/Kahire, I, 322 ‘Aktaran: Şaban ÖZ’.
- Hizmetli, S. (1983), “İtikadî İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme”, *AÜİFD*, XXVI. ss. 653-680.
- İşcan, M. Z. (2002), “İmamiyye Şia’sında Politik Bir Teori Olarak İmametnin İmkânı”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 10. ss. 73-94
- İşcan, M. Z. (2006), *Selefilik; İslam Köktendinciliğinin Tarihi Temelleri*, kitap yayınevi 1. Baskı İstanbul.
- Itani, F. (2016), “Why Turkey Went to War in Syria” *Foreign Policy*, <http://foreignpolicy.com/2016/08/24/why-turkey-finally-went-to-war-in-syria-jarablus-invasion-kurds/>.
- Jawoshy, O. ve Schwirtz, M. (2012), *Iraq’s Vice President Calls Death Sentence ‘Unjust’*, <http://nyti.ms/TBk4qG>.
- Johnson, K. (2016), “To Punish Iran, Saudis Scuttle Oil-Freeze Plan”, *Foreign Policy* <http://foreignpolicy.com/2016/04/18/topunishiransaudisscuttleoilfreezeplan/>.
- Kamrava, M. (2005), *The Modern Middle East: A Political History Since The First World War*, University Of California Press, Ltd., London.
- Kaplan, D. (2008), “Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları”, *Marife- Şia Özel Sayısı*, Yıl: 8, Sayı: 3, ss.183-203.
- Keskin, A. (2009), “İran-Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış”, *21. YÜZYIL*.
- Kubat, M. (2004), “Selefi Perspektifin Tarihselliği”, *İslami Araştırmalar Dergisi* Cilt:17 Sayı:3, ss. 235-255.
- Kutluay, Y. (1965), *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara, ss.216.
- Lewis, B. (2009), *Tarihte Araplar*, Çev: H. Dursun Yıldız, Ağaç Kitapevi Yayınları, İstanbul.
- Milani, M. (2016), “Saudi Arabia's Desperate Measures; The Domestic and Regional Fears Fueling Riyadh” *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/saudi-arabia/2016-01-10/saudi-arabias-desperate-measures>.
- Nasr, V. (2006), “When the Shiites Rise”, *Council on Foreign Relations*, Volume 85, Number 4, ss. 58-74.
- O’leary, D. L. (1968), *Arabic Thought and Its Place In History*, Routlage & Kegan Paul Ltd. Broadway House, 68-74 Carter Lane, London.
- Olidort, J. (2015), *What Is Salafism? How a Nonpolitical Ideology Became a Political Force*, *Council on Foreign Relations*.
- Onat, H. (2013), “İran İslam Devrimi ve Şiilik”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2 Güz, ss. 223-256.
- Onat, H. (1997), “Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Asır)”, *AÜİFD*, XXXVI, ss.79-117
- Onat, H. (1992), “Şii İmamet Nazariyesi”, *A.Ü.İ.F.D.*, C. 32, ss. 89-110

- Onat, H. (1989), “Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 3/3, ss. 122-138.
- ÖZ. Ş. (2008), “Şia’nın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 1/2 Güz, ss. 29-47.
- Peköz, M. (2012), <http://www.sendika.org/2012/08/akp-selefilelerle-kol-kola-el-kaidelesen-akp-dr-mustafa-pekoz/>.
- Sokolsky, R. (2016), “Time to Get Tough on Saudi Arabia; The Execution of Nimr al-Nimr and What to do About It” Foreign Affairs, <https://www.foreignaffairs.com/articles/saudi-arabia/2016-01-06/time-get-tough-saudi-arabia>.
- Şahin, M. (2010), “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, *Akademik Orta Doğu*, 2(2), ss. 9-19.
- Şeriatî, A. (1990), *Ali Şiası ve Safevî Şiası*, çev: Feyzullah Artinli, Yöneliş Yayınları, 2. Baskı. İstanbul.
- “The Sunni-Shia Divide”, <http://www.cfr.org/peace-conflict-and-human-rights/sunni-shia-divide/p33176#!/>.
- Tol, G. ve Vatanka, A. (2016), Turkey and Iran's Rekindled Courtship, Middle East Institute, <http://www.mei.edu/content/article/turkey-and-irans-rekindled-courtship>.
- Uyar, M. ve diğ. (2010), *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Ali Büyükkara, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Watt, W. M. (1981), *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev: Ethem Ruhi Fıçlalı, Umran Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Wellhausen, J. (1989), *İslamiyet’in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Yılmaz, C. (2011), “İran ve Suudi Arabistan’ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti”, *Orta Doğu Analiz*, Şubat - Cilt: 3 - Sayı: 26, ss. 53-62
- Yönem, A. (2013), “Şii-Sünni İlişkileri Bağlamında Günümüz Selefiligi”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2 Güz, ss. 195-222.
- www.aa.com.tr/tr/dunya/343591-uzmanlar-musuldaki-durumu-degerlendirdi
11.06.2014.
- www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-mezhepcilik-fitnedir
- www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/06/140609_ruhani_gul_toplanti.shtml.
- www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150619_suriye_afgan_parali_askerler.
- www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2119rank.html
- www.edition.cnn.com/2012/08/08/world/syria-iran-analysis/.
- www.ft.com/intl/cms/s/0/705f7ce4-f9c8-11e2b8ef00144feabdc0.html#axzz2ai70CJWe 31.07.2013.
- www.iha.com.tr/iran-iraka-askeri-destek-gonderdi-dunya-363486 13. 6. 2014.
- www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid.
- www.pewforum.org/2011/01/27/the-future-of-the-global-muslim-population/.
- www.riyad.be.mfa.gov.tr>ShowInfoNotes.aspx?ID=121158, 14.09.2008.
- www.un.org/press/en/2010/sc9948.doc.htm, 9.06.2010.